

ХУДОЖНІ ТЕКСТИ У ПРОЦЕСІ ВИВЧЕННЯ ІНОЗЕМНОЇ МОВИ: КОМУНІКАТИВНИЙ АСПЕКТ (НА МАТЕРІАЛІ ТВОРІВ Т. ШЕВЧЕНКА)

Олеся Палінська

Анотация: В статията се разглеждат социолінгвистичните принципи при изучаването на чужд език и се обосновава нецелесъобразността от изучаване на класически литературни произведения в началния етап на изучаването на чужд език (върху примери от творчеството на Тарас Шевченко по време на занятията по украински език като чужд).

Ключови думи: украински език като чужд, художествен текст, комуникативен подход, социолінгвистика.

Вивчення української мови як іноземної нерозривно пов'язане із засвоєнням української культури, літератури, і Тарас Шевченко, безсумнівно, є знаковою фігурою для пізнання України і українців. Тому багато хто з викладачів української мови за кордоном, особливо у навчальних закладах, створених при громадських організаціях (суботні та недільні школи, курси), вважає своїм обов'язком з перших кроків навчання відразу знайомити учнів чи студентів з творами генія України. Але цим, як це не прикро, нерідко досягають цілком зворотної реакції: слухачі не розуміють поезії, їм це нецікаво, а іноді і взагалі таким чином вони знеохочуються до вивчення української мови. І причина тут, звісно ж, не в байдужості чи інших негативних рисах студентів: просто викладачі часто не враховують соціолінгвістичних принципів щодо засвоєння іноземної мови, зокрема доцільності використання художніх текстів для вивчення мови як іноземної. Адже процес вивчення мови – це не лише заучування лексики чи граматики, це передусім засвоєння принципів добору мовних знаків, необхідних для формування висловлювань, з урахуванням цілого спектру критеріїв.

Навіть ті дослідники, які обґрунтовують ідею обов'язкового застосування художніх текстів для вивчення української мови як іноземної, не рекомендують застосовувати класичні тексти: «Під час відбору художніх творів для початкового етапу доцільно віддавати перевагу сучасній українській літературі. Мова творів сучасних українських письменників, порівняно з мовою класичної літератури, зрозуміліша іноземним студентам, оскільки саме сучасна українська літературна мова є об'єктом їх вивчення. Освоєння актуальних країнознавчих знань, закладених у творах сучасних письменників, доступніше іноземному читачеві, ніж досягнення фонових знань культурного надбання. Для розуміння класичної літератури необхідна наявність певних історико-культурних відомостей, що вимагає від навчаємих спеціальної підготовки» (Федчик 2009).

Обґрунтовуючи використання художніх текстів для вивчення іноземної мови, лінгводидакти спираються на дані психолінгвістів (Л.Г. Жабицької, Е.І. Кличнікової, В.О. Кормана, О.І. Никифорової та інших), які виокремлюють три етапи в процесі навчання читання художнього тексту: 1) безпосереднє сприйняття; 2) формування самостійного судження про ідейний зміст твору; 3) зміна під впливом прочитаного самої особистості. Ці етапи в практичному курсі іноземної мови (відповідно до його головного комунікативного завдання) відкривають шлях, на відміну від нехудожнього тексту, до повнішого впливу іншомовного художнього тексту на особистість студента через більш ефективне здійснення комунікативної, точніше естетико-комунікативної функції художнього тексту (Васильєва 2008: 226).

Натомість розглянемо соціолінгвістичні критерії для побудови коректних висловлювань, у тому числі засобами іноземної мови.

Одним з провідних напрямів досліджень у межах соціолінгвістики є вивчення мовленнєвої поведінки як процесу вибору варіантів для побудови соціально коректного висловлювання. Інакше кажучи, для соціолінгвіста важливо виявити сам механізм добору соціально значущих варіантів, встановити ті критерії, які лежать в його основі, визначити ті соціальні фактори, які змушують надавати перевагу одному варіантові перед другим (Швейцер, Никольский 1978: 148). У термінах лінгводидактики це означає коректний вибір елементів мови або мовної підсистеми для побудови соціально адекватних висловлювань мовою, що вивчається.

У процесі засвоєння іноземної мови, як і під час перекладу, неможливо уникнути певних міжмовних невідповідностей. Адже однією з основних перекладацьких проблем була і залишається проблема «неперекладного в перекладі». Причини цього феномену криються як у неідентичності структури різних мов, так і у відмінностях способів концептуалізації світу, у тому числі в специфіці національних культур.

Мовні перекладацькі труднощі можна розділити на «очевидні» і «приховані». До очевидних мовних труднощів дослідники зараховують різницю в граматичній будові мови і різницю у фонетиці і орфографії, а до прихованих – об'єм значення одиниць, що зіставляються, їхні стилістичні конотації, лексико-фразеологічну сполучуваність, а також феномен «неправдивих друзів перекладача». Разом з вище переліченими складнощами перекладу існують також позамовні, соціокультурні труднощі, до яких належать: безеквівалентна лексика; соціокультурні конотації; соціокультурний контекст, що відповідає узусу мови перекладу; переклад власних назв (Потреба 2012: 78).

Зважаючи на мовні і культурні відмінності оригінала й перекладу та необхідність «вписування» оригіналу в чуже йому мовне і культурне середовище, при перекладі

відбувається деформація початкового тексту. Такій деформації може піддаватися або форма оригіналу, або його семантичний рівень.

Студент, який вивчає іноземну мову, по суті, здобуває мовленнєву компетенцію в новій для себе мові. Незалежно від того, яким методом це відбувається (комунікативним, граматико-перекладним чи будь-яким іншим), у кожному разі йдеться про набуття навиків продукувати та інтерпретувати тексти (у різних значеннях цього поняття), а не працювати з окремими мовними елементами.

Комунікативний підхід до вивчення тексту базується на аналізі комунікативних обставин (конситуації) як найважливішого змістоутворювального компонента тексту. Ці обставини, або детермінанти, не можна звести лише до соціальних факторів: важливою є також психологічна мотивація мовленнєвої поведінки і вплив індивідуально-психологічних факторів на мову. Аналіз комунікації активно здійснюється на стику з соціологією та психологією, в межах яких було відкрито ряд моделей комунікації, які на сьогодні формують парадигму сучасних динамічно зорієнтованих наукових підходів.

Взагалі те, за допомогою яких саме засобів відбуватиметься конкретний мовленнєвий акт, визначається цілим рядом факторів, серед яких слід назвати соціальні ролі, соціальний статус комунікантів, їхні соціальні установки, орієнтацію на певні соціальні цінності і норми. Обов'язково слід враховувати і такі компоненти, як тема, ситуація, канал комунікації (усне чи письмове мовлення, засоби масової комунікації і т.д.) (Швейцер, Никольський 1978: 154). Базуючись на різноманітних концепціях прагмалінгвістики і соціолінгвістики (Р. Белл, В.Г. Гак, Дж. Сьорль, І.П. Сусов, Д. Хаймз та ін.), можна виділити певні категорії, які визначають вибір засобів соціально-мовної взаємодії (за (Карасик 1998)):

- учасники спілкування (статусно-рольові і ситуативно-комунікативні характеристики);
- умови спілкування (пресупозиції, сфера спілкування, хронотоп, комунікативне середовище);
- організація спілкування (мотиви, цілі і стратегії, розгортання і членування, контроль спілкування і варіативність комунікативних засобів);
- способи спілкування (канал і режим, тональність, стиль і жанр спілкування).

Для мовленнєвої дії релевантними будуть такі ознаки, як «її соціальний інтерактивний характер, використання конвенційних правил і прив'язаність до конкретних умов ситуації спілкування» (Сусов 1983: 15). До передумов успішності комунікації належать

знання системи певної мови, ситуації, що передує контексту в адресата повідомлення (читача, слухача), знання про світ (Беллерт), збіг мовного і ситуаційного контекстів, попередня інформація, що включає мовний код (Вайнрайх), спільність теми та інтересів, культурна компетенція (Патнем), комунікативна компетенція, граматична компетенція як знання про структуру і вид тексту (Мотч, Вівегер). На комунікативні удачі чи невдачі впливає також близькість комунікантів у часі і збіг / розходження їхніх систем знань, тобто когнітивний потенціал. Для повноцінної та успішної реалізації комунікативного акту як комплексної дії необхідна наявність комунікантів, що володіють можливостями його здійснення, знають код, а також каналу безперешкодного зв'язку (Масленникова 1999). На сприйняття тексту впливають попередній досвід комунікантів, який задає очікування і прогнозує імовірність появи в тексті певної інформації, їх освітній рівень як частина попереднього досвіду і особистісне ставлення до повідомлюваного, що організує вибірковий характер сприйняття, наявні в комунікативному середовищі стереотипи та упередження, а також тезаурус і фонові знання учасників комунікації.

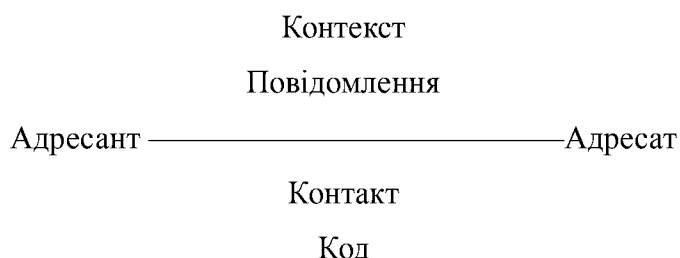
Таким чином, бачимо, що для успішної комунікації «автор – читач» потрібно не лише досить добре знати мову, якою створено поезію, але також володіти ширшим літературним та історичним контекстом, мати уявлення про діалекти чи застарілі мовні форми (а у випадку з поезією Шевченка автора і реципієнта розділяє майже два сторіччя, за які українська мова була кодифікована і загалом зазнала суттєвих змін), долати когнітивні розходження, які неминуче є у представників різних епох і культур. Очевидно, що все це – нездоланні перешкоди для студента, особливо початківця, який лише починає вивчати українську мову. І в цьому випадку поезія Шевченка не сприятиме знайомству з українською культурою, а навпаки, перешкоджатиме здобуттю комунікативних компетенцій, якщо вивчати її без попередньої детальної роботи і над формальними, і над змістовими її складовими.

Американська соціо-, а ще раніше – етнолінгвістика активно експлікує співвідношення мови і соціальної дійсності. До 1970-х років в американському мовознавстві помітно домінувала блумфілдівська парадигма досліджень, а також трансформаційна граматики, що зумовило переважання такого підходу, який ігнорував вплив соціальних факторів на мову, вважаючи, що:

- а) лінгвісти повинні мати справу лише з ідеальним мовцем і слухачем (а реальне мовлення є «виродженням»);
- б) референційна функція мови є головною;
- в) речення – одиниця, яка найлегше піддається систематичному аналізу;
- г) в соціальних відмінностях мовлення виявляються «фактори

використання» («*performance factors*»), які затемнюють граматичні структури (Ервин-Трипп 1976: 181).

Протилежна точка зору була сформульована згодом у ході досліджень Дж. Шерцера і Д. Хаймза, які підкреслюють, що центральною ідеєю є функціональна множинність мови. В основу їх концепції було покладено модель комунікативного акту Р. Якобсона. Схема мовленнєвого спілкування, подана Р. Якобсоном (Jakobson 1966: 353), містить шість складових, необхідних для здійснення будь-якого акту комунікації: адресант, адресат, повідомлення, код, за допомогою якого кодується і декодується повідомлення, контекст (референт), канали зв'язку (фізичний і психологічний) між комунікантами. Мовленнєва комунікація у теорії Р. Якобсона представлена за допомогою схеми:

Кожному з наведених факторів відповідає особлива функція мови: емотивна (експресивна) пов'язана з адресантом, конативна відображає орієнтацію на адресата, фатична зорієнтована на контакт, метамовна пов'язана з кодом, поетична скерована на повідомлення і референтивна (денотативна, когнітивна) функція зорієнтована на контекст (Почепцов 2001: 55-56).

Згодом до числа компонентів спілкування додаються тема (Хаймс 1975), ситуація (час, місце і соціальні ситуації), функції спілкування (Ервин-Трипп 1975), мовний акт і висловлювання як його продукт (Leech 1983), виражений вербально або невербально позитивний або негативний зворотний зв'язок між комунікантами (Gamble, Gamble 1991). До числа компонентів комунікації включають мовця і джерело інформації, канал, код, нормативний соціальний контекст, ситуаційний контекст (Maas, Wunderlich 1972). К.А. Долінін (Долинин 1985) доповнює схему Р. Якобсона предметно-ситуативним фоном, діяльнісною ситуацією, референтною ситуацією, спостерігачем і комунікативною ситуацією, відзначаючи, що комунікативний зміст висловлювання включає п'ять аспектів / категорій: модальність (ставлення адресанта до повідомлення); цілеспрямованість висловлювання; тема-рематичну структуру; емотивність; соціальний аспект висловлювання (відносини між комунікантами). Соціальні параметри комунікації і вибір коду задаються соціальним становищем і культурою комунікантів, їхнім ставленням одне до одного, а також їх попереднім досвідом, інтересами,

соціальними ролями, статусом, приналежністю до однієї або різних соціальних груп (Gamble, Gamble 1991); (Löffler 1994); (Maas,Wunderlich 1972). Відправник і одержувач повідомлення виступають «носіями не лише різних семіотико-комунікативних ролей, але і різних ролей у соціальній діяльності» (Сусов 1983: 6). Повідомлення відправляються і / або приймаються по одному або кількох каналах (звуковому, зоровому, смаковому, запаховому і тактильному). Шуми / перешкоди, викликані контекстом або інформаційним каналом, можуть виникати на будь-якому етапі відправлення та одержання повідомлення.

Важливим аспектом соціально-мовної взаємодії виступає також комунікативна компетенція. Прикладні лінгвісти (зокрема, Д. Хаймз, ван Ек, Канале, Свейн) розглядають комунікативну компетенцію як широкий мовний і мовленнєвий аспект, який включає:

граматичну компетенцію (знання правил мови);

соціолінгвістичну компетенцію (вибір мовних форм, виходячи з контексту і ситуації);

стратегічну компетенцію (здатність використовувати вербальні та невербальні стратегії у спілкуванні);

дискурсивну компетенцію (здатність пов'язувати висловлювання);

соціальну компетенцію (бажання взаємодіяти з культурою і народом країни, мова якої вивчається (Федосова 2002).

У зв'язку з останньою – соціальною компетенцією – можна згадати соціальні теорії вивчення і засвоєння другої мови (інші назви – теорія досвіду, впливу оточення), які постулюють верховенство досвіду над внутрішніми можливостями і вродженими здібностями людини.

Застосування базової схеми комунікації Р. Якобсона, а також її пізніших модифікацій дає можливість визначити, які саме елементи комунікативної системи слід врахувати, щоб комунікація була успішною.

По-перше, слід звернути особливу увагу на адресанта (у нашому випадку це поет Тарас Шевченко). Для розуміння його поезії потрібно мати уявлення про:

- суспільний статус мовця (стать, вік, освіта, рід занять і т. ін.) – тут надасться принаймні коротка біографія поета з окресленням історичної ситуації України середини XIX ст. (а для розуміння історичних творів – і попередніх історичних етапів);

- позиційні та ситуативні ролі мовця у кожній із ситуацій спілкування (допомогти у розумінні цих ролей можуть спогади про поета, його щоденники, коментарі до творів);
- характер функціонування мови у суспільстві (екскурс в історію української літературної мови і роль Шевченка в її становленні).

Таким чином, згідно з цією теорією, розуміння текстів (тим більше віддалених не лише у просторі, але й у часі) неможливе без вивчення соціокультурного контексту. Вивчення класичних літературних творів іноземною мовою – це не зовсім те саме, що розуміння розмовної мови чи навіть сучасної музики: як правило, у сучасному, достатньою мірою глобалізованому світі більшість людей слухає схожу музику, дивиться схожі фільми і новини і розділяє схожі цінності. Натомість для того, щоб зрозуміти послання представника іншої епохи, тим більше поета, що має статус національного пророка, потрібно або бути закоріненим у спільну з ним культуру, або приділити багато уваги її вивченню. Без цього Шевченкові вірші будуть для іноземців або банальною пастораллю, або заклик до екстремізму.

Отже, залучати твори Шевченка (а також твори інших класиків української літератури) як матеріал для вивчення української мови як іноземної доцільно лише в тому випадку, коли студент-іноземець достатньо добре володіє українською мовою; вивчає її професійно (у поєднанні з вивченням історії мови, української літератури, історії України та інших предметів українознавчого циклу); цікавиться поезією та прагне пізнавати українську культуру. В іншому випадку це буде просто засвоєння слів і конструкцій (часто застарілих і літературних), яких студент не зможе застосувати в реальному мовленні, а через недостатній рівень фонових знань не отримає й естетичної насолоди від процесу вивчення поезії.

Література:

Васильсва 2008: Васильсва Л. Роль художнього тексту в процесі навчання іноземної мови (комунікативна компетенція, комунікативна стратегія) – В: Теорія і практика викладання української мови як іноземної. Львів, 2008. Вип. 3. 223-229 с.

Долинин 1985: Долинин К.А. Интерпретация текста (французский язык). М.: Просвещение, 1985. 288 с.

Карасик 1998: Карасик В.И. О категориях дискурса – В: Языковая личность: социолінгвістические и эмотивные аспекты: Сб. науч. тр. Волгоград – Саратов: Перемена, 1998. 185-197 с.

Масленникова 1999: Масленникова Е. Особенности перевода как двуязычной коммуникации – В: Тверской меридиан: Теоретический сборник. Вып. 3. Тверь: ТГУ, 1999. 62-71с.

Потреба 2012: Потреба, Н.А. Лінгвокультурна адаптація художнього тексту / Н.А. Потреба – В: Філологічні трактати. 2012. Т. 4, № 2. 78-81 с.

Почепцов 2001: Почепцов Г.Г. Теория коммуникации. М.: Рефл-бук, К.: Ваклер, 2001. 656

с.

Сусов 1983: Сусов И.П. К предмету прагмалингвистики – В: Содержательные аспекты предложения и текста: Сб. науч. тр. – Калинин: Изд-во Калинин.ун-та, 1983. 3-15 с.

Федосова 2002: Федосова Т.В. Некоторые аспекты социалингвистической компетенции для изучающих английский язык www.biysk.secna.ru/jurnal/n8-9_2001/metodika/fedosova.doc (відвідано 19.12.2013)

Федчик 2009: Федчик В.А. Художній текст як засіб навчання іноземних студентів української мови (початковий етап). [Електронний ресурс] / Федчик В.А. – В: Донецький державний університет управління, Україна. – Режим доступу: http://www.rusnauka.com/16_NPRT_2009/Philologia/47676.doc.htm (відвідано 12.02.2014)

Хаймс 1975: Хаймс Д. Этнография речи – В: Новое в лингвистике. М.: Прогресс, 1975. Вып. VII. 42 – 92 с.

Швейцер, Никольский 1978: Швейцер А.Д., Никольский Л.Б. Введение в социалингвистику. М.: Высшая школа, 1978. 216 с.

Эрвин-Трипп 1975: Эрвин-Трипп С. Язык. Тема. Слушатель: Анализ взаимодействия –В: Новое в лингвистике. М.: Прогресс, 1975. 336 – 362 с.

Эрвин-Трипп 1976: Эрвин-Трипп С. Социалингвистика в США – В: Социально-лингвистические исследования / Под ред. Л.П. Крысина и Д.Н. Шмелёва. М.: Наука, 1976. 181–199 с.

Gamble, Gamble 1991: Gamble T.K., Gamble M. Communication Works. New York, 1991. 242 p.

Leech 1983: Leech G.N. Principles of Pragmatics. London; New York, 1983. 216 p.

Löffler 1994: Löffler H. Soziolinguistische Kommunikationsanalyse – In: Handbuch der Dialoganalyse. Tübingen, 1994. 24–37 p.

Maas, Wunderlich 1972: Maas U., Wunderlich D. Pragmatik und sprachliches Handeln. Frankfurt a.M., 1972. 248 p.

Інформація про автора:

Олеся Палінська – старший науковий співробітник, кандидат філологічних наук, Міжнародний інститут освіти, культури та зв'язків з діаспорою НУ «Львівська політехніка»

E-mail: palinska_o@yahoo.com